

מוציא שם רע

הרב שלמה וילק

דיני המשפחה בישראל היו מהמחמירים בתולדות העולם, ואף זכו לסדר שלם במשנה, סדר נשים, ולחלק שלם מארבעה חלקי השלחן ערוך, אבן העזר. לא זו בלבד, אלא שמשפטי המשפחה זכו לבי"ד מיוחד משלהם, ממש בדומה לבי"ד לענייני משפחה בימינו, והוא 'זקני העיר'. ערכאה זו, שאינה ערכאת בית דין אלא ערכאה שבטית, נועדה רק לשני צרכים: רצח – מסירת רוצח לידי גואל הדם (דברים יט, יב) וטקס עגלה ערופה (שם כד, א), וחילול כבוד המשפחה – בן סורר ומורה (שם כא, יח), מוציא שם רע (שם כב, יז) וחליצה (כה, ז). אפשר להניח כי משום שברצח וחילול המשפחה מתחלל צלם א-להים.

בית הדין הזה, אותו ביטלה למעשה הגמרא בכל הנוגע לדיני משפחה, הן בפרק בן סורר ומורה, שם למעשה בוטל דינו של הסורר, והן בפרק הראשון של כתובות, שם הוצאת שם רע חייבת להגיע לבית דין ולא לערכאת רחוב שכזו, אולם החומרה הגדולה של קדושת החיים וכבודם לוותה את ישראל לאורך הדורות.

פסוק אחד, דרמטי במיוחד, מעמיד לצד דיני אונס גם דיני רצח, פסוק מצוטט ומפורסם מאוד, רק שאינו לגמרי ברור. 'וְלִנְעֹרְךָ לֹא־תַעֲשֶׂה דְבָר אֵין לְנַעַר תֵּטֵא מִנְתָּ כִּי פֶּאֶשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל־רַעְיָהוּ וַיִּרְצָחַהּ וְנָפֶשׁ בֶּן הַדֶּבֶר הִנֵּה', אומר משה רבנו בדברים כב, כו. הפסוק מעורר קשיים מסוימים, מעבר לפשט הדברים לפיו התורה לא רואה בנערה כל אשם או חטא.

לא ברור מדוע הפסוק צריך להדגיש שלש פעמים כי הנערה לא אשמה?

מה ההבדל בין נערה מאורסה לנערה שאינה מאורסת לאיש, אם אונס שווה לרצח?

מתוך השאלה הקודמת – לפי משל הרצח, מיהו הנרצח?

המדרשים והפרשנים עסוקים בשאלות הללו. האבן עזרא במקום אומר שהמשל לרצח אינו שאונס משול לרצח, אלא שמי שתוקף אישה באונס עושה זאת כמו שרוצח תוקף אדם בהפתעה, וללא רצונו כמובן. זהו קשר טכני ולא מהותי, המבקש להצדיק מדוע אין האישה נענשת הואיל והיא וודאי הותקפה בהפתעה ולא יכולה הייתה להתגונן.

במדרש תנאים לדברים ששוחזר ממקורות אחרים, נעשה ניתוח מעניין של הפסוק שלנו:

מחולת המחנים

לא תעשה דבר. יכול לא תהא בסקלה אבל תהא בחנק, ת"ל אין לנערה חטא מות, לא תהא בחנק אבל תהא בקרבן, ת"ל אין לנערה חטא מות, לא תהא בקרבן אבל תהא במכות, ת"ל כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה מלמד שפטורין מכל עונשין שבתורה ומצילין אותן בנפשו. אין לי אלא זה בלבד, מנין אף הרודף אחר חבירו להרגו, ת"ל כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש, וכי מה למדנו מרוצח, מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מקיש רוצח לנערה מאורשה, מה נערה מאורסה ניתן להצילה בנפשה אף רוצח ניתן להצילו בנפשו. ונערה מאורשה גופא מנא לן כדתאנא דבי ר' ישמעאל דתאנא דבי ר' ישמעאל ואין מושיע לה (פסוק כז), הא יש לה מושיע, מושיע בכל דבר שאתה יכול להושיע.

כמה דברים חשובים אנו למדים מן המדרש:

לא פשוט כלל שנערה מאורסה שנאנסה לא תיענש, ולכן התורה סוגרת את כל הפינות.

בשני המקרים, רצח ואונס, אפשר להגן על הנפגע והנפגעת ע"י פגיעה ברודף. אולם, לפי זה, אין הדבר כן באונס נערה בתולה, שם אין הגנה על הנאנסת והסנקציה על האנס אינה משמעותית. יש להניח אם כן, כי לא מדובר באונס השווה לרצח, אלא בכבוד המשפחה שמשול לרצח.

הוכחה חשובה לעניין שמדובר בכבוד המשפחה שהנערה המאורסה מחללת, ולא בעצם האונס, מופיעה בדין מוציא שם רע בטענת 'לא מצאתי לכתך בתולין', בפרק כב, יז. פשוט התורה הוא כי מדובר בנערה שזנתה לפני נישואיה, ואם היה הדבר מתגלה לפני נישואיה הסנקציה היחידה הייתה הורדת סכום כתובתה, אולם כיוון שהיא נישאה בלי לספר, היא מוצאת להורג, לא בגלל אבדן בתוליה אלא כיוון שביזתה את משפחתה ואת בעלה. אכן, חז"ל לא מוכנים לקבל זאת, ואומרים כי מדובר בזנתה בזמן אירוסיה, והיא מוצאת להורג מדין ניאוף. לא זה המקום לדון בכך, אולם לענ"ד חז"ל ביטלו למעשה כל דין הקשור לחילול כבוד המשפחה, ע"י נטילת יכולת הענישה של הערכאה של זקני העיר והעברתה לבית דין הפועל לפי כללי משפט. לכן מבטלים חכמים את דין בן סורר ומורה בפרק שמיני בסנהדרין, ואת מוציא שם רע במשנה הראשונה של כתובות.

לצערי קל לנו להבין את המושג של חילול כבוד המשפחה עד ימינו אלה, כשבכל יום אנו שומעים על רצח בתוך המשפחה בחברה הערבית, ולא רק בה, בישראל. נערות, נשים, בעלי

מוציא שם רע

נטיות מיניות שונות, נרצחים בכל העולם כולו על אותו רקע של חילול כבוד המשפחה. קשה להבין מניין שאבו חכמים לפני אלפי שנים את ההארה שלא לקבל נורמה זו. ברור שיש לשאול מדוע תורת משה עצמה קיבלה זאת, ולמרות שאין זה מקומו, לא אוכל להשאיר זאת בשאלה. אסתפק בתשובתם של חז"ל לנורמה אחרת שאין לה מקום, והיא אשת יפת תואר, שם ניתן הסבר – לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע, ולמעשה זו כניעה למין האנושי ורצון למתק מנהג רע במקום שאי אפשר לבטלו. ומשאפשר לבטלו, רצוי לעשות זאת.

לפי האמור, קשה להבין מה פשר ההשוואה בין חילול כבוד המשפחה לרצח. מי נרצח כאשר חולל כבוד המשפחה? יתירה מזו, במקרה של מוציא שם רע, התורה אף לא דרשה לברר האם היה אונס או לא, ועצם ההסתרה של הנערה שלא סיפרה על אבדן בתוליה מעיד עליה כאלף עדים שהדבר נעשה ברצון, הרי ברור שאם היה הדבר באונס הייתה מתלוננת (לפחות לפי מה שחשבו עד זה לא מכבר וגם רבים היום). אם כך, לא על אבדן בתוליה נענשת הנערה בעונש מוות, אלא על כך שהסתירה את הדבר וביזתה את משפחתה. איך ייתכן שאונס שווה לרצח, ומצד שני אנו מתייחסים אליו באופן קל מאוד במקרה זה עד כדי האשמתה?

לפי האמור, דעתי היא כי התורה לא השוותה כלל בין אונס לרצח. הטענה כי התורה עושה השוואה כזו נראית בעיני לא מוסרית, משום שהיא מופיעה רק בנערה מאורשה, מעבר לבעיה בהבנת פשט הפסוק. התורה יודעת, וכן המדרש מעצים זאת, שאונס של נערה מאורשה גרר את הריגתה בעולם הקדום (וכאמור, עד ימינו אלה במקומות רבים), ולכן התורה אומרת שאין לעשות לנערה דבר, והיא אינה בת מוות – ומי שיהרוג אותה הרי מדובר ברצח אדם חף מפשע ללא סיבה, כי כאשר יקום איש על רעהו לרצחו, כך יהיה דינו של מי שהורג נערה זו. התורה חוזרת על המילה 'דבר' – 'לנערה לא תעשה דבר' – 'כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה', ונראה פשוט כי מדובר באותו הדבר. אם כך, החידוש הוא כי לא רק שהתורה מזהירה שלא לעשות דבר, אלא שהדבר הזה הוא רצח ככל רצח אחר, שעושהו ישא בעונש.